

Milanović poručuje: »već si blizu velikim znacima — vidiku sa svetlom u dubini«. To svetlo je pravo na opstanak ove poezije za koju bi se moglo reći da je zasnovana na teškom i neizvesnom sudaru sa svetom i da je njeno iskustvo tamno.

Otelotvorene tog svetla je drvo koje »podupire zemlju«. Ali tu su »progomitelji« — mračne i razorne sile koje »survavaju stub i postavljaju svet na strašnoj osnovi«. Vidi se ogroman napor u traženju pouzdanog oslonca — stuba. U nekoliko mahova to je »drvo« koje će »izrasti iz kuće«, »drvo s kićmom od zvuka«, ali pouzdano — to drvo raste »ka sunovratu«. Pesnik uspeva da »dozove« samo jedan, poslednji, a možda i jedini »stub« koji može biti »visok kao svet«. To je stub glasa, tako se nimalo slučajno ne pojavljuje Orfej, »posle svega«, da »opasan razum izliva u zrak kroz sviralu prerašlu u kost«.

Ali Milanović imenuje »stub glasa« kao nešto već minulo. Čime je ono samoposmatračka svest pesme, nenapadno provučena kroz ovo štivo, realno suočena s činjenicom o nestanku poezije i potrebi »da se zacuti«, gde će muk biti samo novo pisanje, novi pesnički jezik i svet.

Miljurko Vukadinović

DR JELKA REĐEP:
»PRIČA O BOJU KOSOVSKOM«
Ulažnica, Zrenjanin, 1976.

O tome da je kosovsko predanje ponovo ušlo u žiju naučnih interesovanja najbolje govore knjige i naučni prilozi koji su se u nas pojavili u poslednje vreme. Ovaj interes nije ni trenutni ni slučajan, jer u kosovskoj tradiciji žive zapretani već zaboravljeni zvuci naše najstarije mitsko-religiozne tradicije, još od predhrišćanskih vremena. Zato je svaki novi prilog posvećen ovoj problematici, vredan da se njime pozabave, ne samo posvećeni i pozvani, nego i svaki kulturni čitalac.

Značajnom monografijom *Priča o boju kosovskom* dr. Jelka Ređep daje svoj prilog bavljenju ovom problematikom. Ona je pokušala da reši jedno od najznačajnijih pitanja naše usmenе književnosti, pitanje porekla kosovskih pesama kratkog stiha. Ispitivač pokušava da sagleda problem iz različitih uglova. Odgovarajući na neka ranije postavljena pitanja, ona otvara i novu, te se tako mogućnosti za ispitivanja proširuju.

Knjiga *Priča o boju kosovskom* predstavlja bogat naučni materijal, sistematizovan po poglavljima.

Prvo poglavlje predstavlja kratak pregled literature i rukopisa *Priče*, koji se do tad u njoj pojavljuju. Do trenutka kada je autor prišao ispitivanjima, u naučni se znalo za dvadeset rukopisa *Priče*, od kojih su se neki samo pominjali u literaturi. Ispitivač daje svoj doprinos naučni otkrivši velik broj novih, i uvećavši ga na trideset tri varijante.

U sledećem poglavlju studije detaljno se opisuju do tad objavljene varijante i one koje je istraživač sam pranašao. Detaljno upoređujući date rukopise, rezultate svojih ispitivanja ona pokazuje tabelarno.

Pošto je u *Priči o boju kosovskom*, legendi data u svom završnom obliku, Jelka Ređep, u poglavlju *Razvoj kosovske legende*, nastoji da otkrije njene korenne i ishodišta iz kojih je izvirala inspiracija za njen nastanak, kao i puteve kojima se razvijala, pokazujući postojanje kontinuiteta pisanih izvora o kosovskim događajima. Ishodište i neposredni povod za nastanak legende ona vidi u Lazarevom kultru, dakle u feudalnoj, a ne u narodnoj književnosti.

Koristeći poznate izvore, autor knjige pokazuje postepen razvoj kosovske legende od XIV-XVIII veka, koja je svoj konačni oblik dobila u *Priči*. Da bi ovo pokazala, ona u četvrtom poglavlju daje hronološki pregled poznatih tekstova o kosovskom boju iz 1389. godine.

Jelka Ređep se posebno osvrće na *Kraljevstvo Slovena* Mavra Orbina i dramu Peraštanina, čije je ime tek nedavno dešifrovano u nauci, a koja potiče iz XVII veka, s tematikom o kosovskom boju. Ona uočava velike sličnosti između ova dva dela u *Priči o boju kosovskom*.

Na osnovu postojanja brojnih varijanata i njihove velike rasprostranjenosti u raznim krajevima, autor zaključuje da je *Priča* u XVIII veku moralna biti veoma popularna.

Iako smatra da ne poseduje prototip *Priče*, ispitivač zaključuje da je ona nastala u Crnoj Gori, ili Boki Kotorskoj. Na to je upućuju jezičke osobine najstarijih rukopisa i činjenica da je najstariji datiran među njima pronaden u manastiru Sv. Luke kod Nikšića. Time argumentovano pobija tezu Svetozara Matica, po kojoj je *Priča o boju kosovskom* mogla nastati jedino na teritoriji karlovačke mitropolije. Postojanje većeg broja varijanata *Priče* u severnim krajevima u knjizi je protumačeno seobama, naročito II.

Istraživač smatra da je *Priča* nastala početkom XVIII veka, pošto je najstariji rukopis datiran godinama 1714-1715. Vreme nastanka rukopisa ona pomera eventualno i na kraju XVIII veka. Time se pridružuje naučnicima koji smatraju da je *Priča* starija od *Tronoškog rođoslova*.

Baveći se problemom autorstva rukopisa, Jelka Ređep zaključuje da je autor morao biti neki učeni i darovit kaluder, koji je dobro poznavao letopise, dramu Peraštanina i usmeno na rodno predanje i narodne pese.

Autor se, pre svega, bavio izučavanjem veze pisanih izvora i *Priče*, ne zanemarujući ipak veze s narodnom tradicijom. Ona smatra da je narodna pesma bila važan podsticaj za nastanak *Priče o boju kosovskom*. Ovo tvrđenje potkrepljuje činjenicom da postoje veliki broj deseteraca u *Priči*.

Veoma je značajno i otkriće brojnih stihova nezabeleženih ko-

sovskih pesama, kojima je predstavljena *Priča*. Time Jelka Ređep daje svoj prilog sagledavanju jednog od najvažnijih pitanja u izučavanju usmene književnosti, pitanja porekla kosovskih pesama kratkog stiha.

Nije bez značaja ni opaska da *Priča o boju kosovskom*, po spoljašnjim obeležjima pripada srednjovekovnoj književnosti, a po »duhu«, načinu kazivanja, po tome što sadrži u sebi narodno predanje i stihove narodnih pesama, pripada narodnoj književnosti, te se u tom pravcu može nastaviti traganje. Tako je ovom studijom zapravo pokazano koliko se može govoriti o međusobnom uticaju srednjovekovne, pisanе i naše usmenе književnosti.

Zoja Karanović

LUDVIG FOJERBAH: »PREDAVANJA O SUŠTINI RELIGIJE«

BIGZ, Beograd, 1974.

Navikli smo da se ime ne mačkog filozofa Ludviga Fojerbačeče pominje u vezi s delom Karla Marksa nego u kontekstu njegove vlastite doktrine. Iako se razlozi za to mogu donekle pravdati, naročito posrednim karakterom koji u istorijskoj perspektivi ima Fojerbahovu filozofiju, kao i neprestanom aktuelnošću Markslove misli, ipak bi nedopustiva greška bila zadovoljiti se površnim poznavanjem učenja ovog utemeljitelja materijalističkog pogleda na svet. Neposredni uticaj njegovog dela bio je ogroman. Kada se pojavila *Suština hrišćanstva*, svi su filozofi iz kruga mladohegelovaca »preko noći postali fojerbahovci« kako se izrazio Marks. Manje je poznato da je Fojerbah izvršio dubok i trajan uticaj na ruske socijaliste i anarhiste (kao što su Bjelinski i Černiševski) i na mnoge filozofe našeg veka, naročito egzistencijaliste.

Pravo mesto i odgovarajući značaj dobio je ovaj misiljak u znamenitoj *Filozofskoj biblioteći BIGZ-a* koja već više od dve decenije objavljuje najveća dela svetske filozofske literature. Najzrelije Fojerbahovo delo — *Predavanja o suštini religije* — doživljava sada svoje drugo izdanie. Za razliku od prvog, ono sadrži dve novine: autorove *Pri-medbe i dodaci* štampane su sa da u kompletном obimu, a zatim sadržaj na kraju knjige protisren je kratkim tezama iz svakog od trideset predavanja. Prevod Predraga Milojevića i Vuka Pavićevića, kao i predlogov ovog poslednjeg, ostali su nezimenjeni.

Najvažniji Fojerbahov doprinos filozofiji jeste njegova temeljna kritika svih oblika i vidova religije. »Moje učenje je ukratko sledeće — citamo na početku trećeg predavanja — teologija je antropologija, tj. u objektu religije... ne izražava se ništa drugo do biće samog čoveka, odnosno: čovek bog nije ništa drugo do obogovorenog biće čoveka... Ne postoji nikakav vanvremeneni i svemoćni tvorac sveta, on je samo proizvod ljudske ograničenosti i nemoći da se dopre do prvih i pravih uzroka prirodnih pojava. A ti uzroci najbolje će biti shvaćeni ako ako se umesto boga stavi *priroda* kao jedina, proizvorna, ne stvorena, samodovoljna realnost unutar koje se odvija ljudsko bivstvovanje. U tako shvaćenoj prirodi nema mesta za boga: on je samo projekcija bitno ljudskih osobina, istorijska tvorevina koja, kao i sve druge, podleže prolaznosti.

Drugi vid Fojerbahove filozofije jeste njegova kritika idealističke spekulacije, posebno Hegelove. Bez te kritike bilo bi nemoguće materijalističko objašnjenje religijskog fenomena. Fojerbah je čak Hegelov sistem nazvao »preprušenom teologijom, pa je njegovu kritiku smatranu ništa manje značajnom. Idealistički postupak kreće se od opštег i apstraktog ka konkretnim i pojedinačnim pojavama, čime se, smatra Fojerbah, nikad ne stiže do istinskog, čulnog, objektivnog realiteta. Posmatrajući duhovne aktivnosti kao izraze ispoljavanja samodelatnosti apsolutnog duha, Hegel ne stiže do pojedinačnog, istorijskog čoveka. Taj na idealističke spekulacije počiva na istom osnovu kao i religiozna svest: subjektivno ljudsko mišljenje izdiže se na nivo apsolutnog, vanvremenskog duha koji dobija samostalni realitet i kozmotsvornu moć.

Fojerbah, nasuprot tome želi da pode od pojedinačnog, od konkretnog, istorijskog čoveka. Sve što postoji pojedinačno je i u tome se sastoji njegova suština. Ali u svojoj želji da umesto religije ponudi ljudima novi, humaniji oslonac, Fojerbah ne ide sviše daleko. Jedno pojedinačno »ja« ne može opisati bez drugog pojedinačnog »ja« i stoga je čovek upućen na samog sebe i svoga bližnjeg. Sve se u osnovi svodi na apstraktnu ljubav između »ja« i »ti«, između čoveka i čoveka. Ovaj prosvetiteljski filantropizam nema delotvornu istorijsku moć, iako se Fojerbah poziva na istorijsku budućnost čovečanstva. Za njega će sve biti rešeno ako »namesto boga stavimo ljudski rod, odnosno prirodu čoveka, namesto religije pravsta, namesto budućeg zagrobog života na nebu — budući onostrani život na zemlji, istorijsku budućnost čovečanstva«, ako »namesto ljubavi prema bogu stavimo ljubav prema čoveku kao jedinu pravu religiju, namesto vere u boga — veru čoveka u sebe u svoju moć«.

Ove reči s kraja *Predavanja o suštini religije* najbolje ilustruju opravdanost Markslove kritike, iznete u slavnim *Tezama o Fojerbahu*. Ta kritika, međutim, ne umanjuje značaj Fojerbahovih doprinosa. Njegovu kritiku spekulativne idealističke konstrukcije Marks je u potpunosti preuzeo, a zahvaljujući kritici religije, koja je Fojerbahovim delom završena, mogao je preći na kritiku prava i države. A njegova čuvena formulacija: »Kritika religije je prepostavka svake kritike« najbolje osvjetljava značaj Fojerbahovog poduhvata.

Milan Mladenović